

"بسمه تعالی"

کارکردهای اساسی مسجد در طول تاریخ

علی محمدی آشنانی

مسجد قلب تپنده‌ی معنوی است که در فضای نورانی آن آسمان و زمین به هم پیوند می‌خورند و انسان، خلیفه‌ی الهی، در آن رشد و تکامل می‌یابد. مسجد نماد اندیشه و اعتقاد توحیدی ملت اسلام و جایگاه امن خدا برای مؤمنان است. در این نوشتار، نخست نگاهی کوتاه می‌کنیم به کارکردهای اساسی مسجد و سپس برای احیای این کارکردها، در دوران معاصر، پیشنهادهایی می‌دهیم.

۱. مسجد پایگاه عبادت و تهذیب

آسمان‌ها، زمین و هر چیزی که پرتویی از حیات و حرکت دارد متعلق به خداوند است؛ آن‌چنان‌که قرآن کریم می‌فرماید:

«وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولَّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»^۱، و مشرق و مغرب از آن

خداست؛ پس به هر سو رو کنید، آنجا روی [به] خداست. آری، خدا گشایشگر داناست.

به قول امام علی (علیه‌السلام) جهان، با همه‌ی گستردگی‌اش، مسجد و عبادتگاه دوستداران حضرت حق است و هیچ محدودیتی از نظر زمان، مکان و جهت برای عبودیت و پرستش خداوند وجود ندارد. باین حال، مسجد قداست، ویژگی و آداب مخصوصی دارد. اینکه مسلمانان مکان مقدس و عبادت‌گاه خود را مسجد نام می‌دهند، به این دلیل است که واژه‌ی مسجد متضمن معنایی ظریف و لطیف برای عبادت کردن است. خداوند می‌فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»^۲ (و جن و انس را نیافریدم جز برای آنکه مرا بپرستند) و سجده نماد عبادت است که انسان را به هدف آفرینش می‌رساند و زمینه‌ی تعالی به مقام خلیفه‌ی الهی را فراهم می‌کند. بپیمودن مراتب سلوک فقط در پرتوی عبادت و عبودیت میسر می‌شود و خلافت الهی فقط از مسیر تسبیح، تقدیس و بندگی حضرت حق به دست می‌آید. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)

^۱. سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۱۱۵

^۲. سوره‌ی ذاریات، آیه‌ی ۵۶

می‌فرماید: «مَا عُبِدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنَ الْمَشْيِ إِلَى بَيْتِهِ».^۳

براساس آموزه‌های روایی، مسجد محبوب‌ترین مکان زمین نزد خدا، ریاض جنت^۴ و میهمان‌سرای خداوند است. مؤمنان زائران خداوند و او آن‌ها را گرامی می‌دارد. فرشتگان بر در مسجد می‌نشینند و منتظران نماز را در زمهری عابدان می‌شمارند. زمین نیز به‌ازای هر گامی که فرد به‌سوی مسجد برمی‌دارد، بر او از جانب حق درود می‌فرستد. شاید به‌همین دلیل، تعلق قلبی به مسجد موجب محبوب‌تر شدن افراد می‌شود.^۵ پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نماز جماعت در مسجد را یکی از مواهب الهی می‌داند. در روایت آمده است: رفتن به مسجد جهاد است و کسانی که به مسجد می‌روند برات آزادی از آتش جهنم را خواهند گرفت.^۶ ازسوی دیگر، نمازگزاردن در خانه و حضورنداشتن در مسجد، به‌معنای ترک سنت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و موجب گمراهی دانسته شده است.^۷

گویی آیه‌ی «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»^۸ (و مساجد ویژه‌ی خداست؛ پس هیچ کس را با خدا مخوانید) نیز با پرهیزدادن انسان‌ها از اشتغال به مسائل مادی در مسجد، می‌خواهد کارکرد توحیدی مسجد را تقویت کند و آن را به‌صورت فرهنگی ثابت درآورد. مسجد مجمع و کنگره‌ی انسانی، جلوه‌ی حضور، تبلور مشارکت مردم و مظهر اقتدار ملی - دینی است. مسجد سنگر تجدید قوا و بازیابی آرامش خاطر و محفل به‌خودپرداختن و پیراستگی از وابستگی‌های دنیایی است. ارتباط انسان و خدا در مسجد چنان اوج می‌گیرد که به‌یقین «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ»^۹ تحقق می‌یابد. امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «هرکس اراده‌ی برآورده‌شدن حاجت خویش را دارد، با تقدیم صدقه و خوشبو نمودن خویش، به مسجد برود و حاجت خویش را از خداوند طلب کند که برآورده خواهد شد».^{۱۰}

^۳. بحارالانوار، ج ۱۰، ص ۱۰۸.

^۴. کنز العمال، ج ۷، ص ۶۴۸.

^۵. بحارالانوار، ج ۸۳، ص ۳۶۷.

^۶. کنز العمال، ج ۷، ص ۵۵۷.

^۷. سنن نسائی، ج ۲، ص ۱۰۹.

^۸. سوره‌ی جن، آیه‌ی ۱۸.

^۹. سوره‌ی غافر، آیه‌ی ۶۰.

^{۱۰}. بحارالانوار، ج ۸۳، ص ۳۶۱.

بر اساس روایات، حضور در مسجد برابر همنشینی با ملائک است.^{۱۱} مسجد مناسب‌ترین مکان برای بازگشت به سوی خدا، توبه و استغفار است. داستان ابالبابه و ستون توبه در مسجد نبوی اشاره‌ای بس بلیغ به این کارکرد بسیار مهم مسجد است که از بیان تفصیل آن خودداری می‌کنیم. یکی از آثار مهم ارتباط انسان و خدا آرامش روح و روان آدمی است که گمشده‌ی کنونی عصر تکنولوژی و ارتباطات است. در این راستا، آرامش‌بخشی مسجد نکته‌ای در خور توجه است. افزون‌بر آن، آثار حضور در مسجد در اوقات مختلف نماز چنان بر جان آدمی تأثیر می‌گذارد که فضایل بسیاری را برای آدمی رقم می‌زند. در پایان این بخش، به روایتی از پیامبر گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در این باره بسنده می‌کنیم:

«مَنْ صَلَّى صَلَاةَ الْفَجْرِ فِي جَمَاعَةٍ ثُمَّ جَلَسَ بِذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ كَانَ لَهُ فِي الْفَرْدِ وَسَبْعِينَ [سَبْعُونَ] دَرَجَةً بَعْدُ بَيْنَ كُلِّ دَرَجَةٍ كَحُضْرِ الْفَرَسِ الْجَوَادِ الْمُضْمَرِّ سَبْعِينَ سَنَةً وَمَنْ صَلَّى الظُّهْرَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ فِي جَنَّتِ عَدْنٍ خَمْسُونَ دَرَجَةً بَعْدُ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ كَحُضْرِ الْفَرَسِ الْجَوَادِ خَمْسُونَ سَنَةً وَمَنْ صَلَّى الْعَصْرَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ كَأَجْرِ ثَمَانِيَةِ مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ كُلِّ مِنْهُمْ رَبُّ بَيْتٍ يُعْتَقُهُمْ وَمَنْ صَلَّى الْمَغْرِبَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ كَحِجَّةٍ مَبْرُورَةٍ وَ عُمْرَةٍ مُتَقَبَّلَةٍ وَمَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ كَقِيَامِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ».^{۱۲}

۲. مسجد دانشگاه بزرگ علمی - تربیتی دین

از آن هنگام که پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) برانگیخته شد تا با تعلیم کتاب و حکمت جهالت، ظلم و ستم را برافکند، مسجد به دانشگاه گسترده‌ای بدل شد و مسلمانان در آن قرآن و علوم اسلامی را فرا گرفتند و با سلوک و عبادت به کمال والای انسانی دست یافتند. تلاوت قرآن، بازخوانی آیه‌های وحیانی و ارائه‌ی آموزه‌های اخلاقی مسجد را به دانشگاهی بی‌نظیر بدل کرده است که هدف آن فقط تبیین برخی مفاهیم و آموزش برخی اصطلاح‌ها نیست؛ بلکه هدف آموزش‌های مسجد انسانی‌سازی و در یک جمله پرواز دادن انسان از محیط خاک به مقام قرب و لقای خداست.

^{۱۱}. کنز العمال، ج ۷، ص ۵۸۰.

^{۱۲}. وسایل الشیعه، ج ۸، ص ۲۸۸.

تاریخ نشان داده است جلسه‌های آموزشی پیامبر در مدینه چنان جاذبه‌ای داشت که نمایندگان قبیله‌ی ثقیف از دیدن آن یکه خوردند و از کوشش مسلمانان برای فراگرفتن احکام و معارف انگشت تعجب به دهان گرفتند. این نقش و کارکرد همچنان تا آغاز قرن چهارم اسلامی ادامه یافت؛ زیرا تا آن تاریخ بیشتر مسجدها، غیر اوقات نماز، حکم مدارس را داشت. گرچه پس از آن تاریخ و با ساخت مدارس و مراکز آموزشی به تدریج آموزش‌های رسمی به آن مراکز منتقل شد؛ ولی مساجد همچنان تعلیم و تعلم قرآن، حدیث و معارف اسلامی را از راه خطابه و منبر ادامه دادند.

طبق روایات، یکی از کارکردهای آموزشی مسجد این است که علوم جدید و تازه در آن آموخته شود که به آن علم مستطرف یا مستظرف گویند، یعنی دانش نفیس و نو. علامه مجلسی علم مستطرف را به معنای دانش نو و جدید دانسته است. افزون‌براین، در این روایت، شناخت محکقات قرآن و دانش اصول عقاید از مواهب و آثار حضور در مسجد بیان شده است.^{۱۳} پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) آیه‌های قرآن را در مسجد برای مردم تلاوت می‌کرد و هرگاه حلقه‌ی تفقه و تعلم در یک سو و حلقه‌ی ذکر و دعا در سوی دیگر مسجد بود، بی‌درنگ به حلقه‌ی نخست می‌پیوست و می‌فرمود: «من برای آموختن مبعوث گشته‌ام!». در روایات، ثواب رفتن به مسجد برای تعلیم و تعلم برابر حج و عمره‌ی کامل ذکر شده است.^{۱۴} نقش مسجد در تربیت اخلاقی نیز به‌گونه‌ای است که در روایات به کارکرد مهم مسجد در مصون‌سازی آدمی در برابر گناه اشاره شده است: «وَمَنْ دَخَلَ الْمَسْجِدَ أَمِنَتْ جَوَارِحُهُ أَنْ يَسْتَعْمِلَهَا فِي الْمَعْصِيَةِ».^{۱۵}

تأسیس کتابخانه در مسجد و فراهم کردن زمینه‌ی مطالعه و پژوهش از کارکردهای معرفت‌آموزانه‌ی دیگر مسجد است. بی‌تردید، کارکرد آموزشی مسجد فقط از طریق معارفی محقق نمی‌شود که در مسجد آموزش داده می‌شود، بلکه با آمادگی روح و از طریق کشف و شهود و علم حضوری تحقق پیدا می‌کند.

^{۱۳} . وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۹۷.

^{۱۴} . بحار الانوار، ج ۱، ص ۱۸۵.

^{۱۵} . بحار الانوار، ج ۶۷، ص ۲۳.

۳. مسجد مرکز اصلی ترین تشکیلات حاکمیت سیاسی

به اعتراف همه ی پژوهشگران تاریخ، پیامبر (صلی الله علیه و آله) با بنای مسجد مقدس نبوی، درحقیقت، مرکز تشکیلات سیاسی خود را بنا کرد و به تعبیر برخی پژوهندگان تاریخ، اساساً پیامبر تلاش سیاسی برای تشکیل حکومت خود را با ساختن مسجد آغاز کرد. پس از آن نیز، همواره مسجد بارزترین مرکز تحقق آیه ی «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»^{۱۶} بود. پیامبر بیشتر شورای عالی سیاست گذاری کلان و خرد حکومت مقدس خویش را در مسجد تشکیل می داد و بدین سان بود که برتری سیاست های معنوی و ملکوتی مسجد را به همگان آموخت و الگویی بی نظیر در اداره ی امور مردم پی نهاد. در دوران خلفا، به ویژه پس از قتل خلیفه ی سوم، مردم در مسجد اجتماع کردند و با ذکر فضایل امام علی (علیه السلام) به در خانه ی آن حضرت هجوم بردند تا با او بیعت کنند.

انقلاب اسلامی نیز از دل مساجد برخاست و از طریق مساجد هدایت شد. بی شک، این پیروزی مصداق روشن پیروی از اسوه ی حسنه پیامبر و معصومان (علیهم الصلاه والسلام) است. امام خمینی، رهبر فقید انقلاب اسلامی و بنیانگذار جمهوری اسلامی، چه زیبا و جامع به این کارکرد مهم مسجد اشاره کردند: «مسجد محلی است که از مسجد باید امور اداره بشود. این مساجد بود که این پیروزی را با رأی ملت ما درست کرد».^{۱۷} اهمیت سیاسی مسجد به قدری است که ایشان می فرماید: «پیروزی ما برای اداره ی مساجد است؛ مراکزی که مراکز بسط حقیقت اسلام است، بسط فقه است و آن مساجد است».^{۱۸}

گفتنی است اداره ی امور سیاسی از مسجد اصول، ساختار، تشکیلات، اهداف و روش های خاصی دارد که با حاکمیت های دیگر بسیار متفاوت است. به راستی خدامحوری، خدمت رسانی صادقانه به مردم، ایجاد امنیت واقعی، رعایت حقوق، ساده زیستی، پرهیز از تکلف، قاطعیت براساس فرمان الهی، اعتمادسازی و ایثار کجا و ثروت مداری و زورمحوری کجا؟ اکنون نیز نمی توان مصداقی زیباتر از مسجد برای تحقق

^{۱۶}. سوره ی آل عمران، آیه ی ۱۵۹

^{۱۷}. صحیفه ی نور، ج ۱۲، ص ۲۳۰ و ۲۳۴.

^{۱۸}. همان.

دقیق مردم‌سالاری دینی و تعامل دولت و ملت یافت. در نظریه‌های سیاسی معاصر که پشتوانه‌ی اصلی حکومت‌ها مردم معرفی می‌شود، به نقش و کارکرد عظیم مسجد توجه درخور و متناسبی نمی‌شود؛ درحالی‌که مسجد برای همایش و گردهمایی دائمی روزانه‌ی مسلمانان یکی از مراکز اصلی قدرت سیاسی جوامع اسلامی است.

۴. مسجد جایگاه قضاوت و گسترانیدن عدالت

برپاداشتن عدالت یکی از مأموریت‌های اصیل پیامبران بوده است. برهمن اساس، در زمان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به بسیاری از مسائل حقوقی در مسجد رسیدگی می‌شد. این سنت در دوره‌ی خلفا نیز ادامه یافت. دکه القضاة مسجد کوفه (که کیفیت حضور امام علی (علیه‌السلام) در آن قابل توجه است) شاهد و یادآور قضاوت‌های عدالت‌محور و شگفت‌انگیز امام علی (علیه‌السلام) بوده است. اگرچه به دلیل پیچیدگی‌های اجتماعی، در دوره‌های بعدی مسجد این کارکرد کم‌رنگ‌تر شد، اما باز هم کم‌وبیش این کارکرد مهم ادامه یافته است. برای نمونه، در دوران خلفای فاطمی و حکومت‌های مختلف عراق و دمشق، قاضی القضاة در کنار مسجد جامع سکونت داشت و در آنجا به امور قضائی و حقوقی می‌پرداخت.

۵. مسجد ستاد فرماندهی جهاد و سنگر دفاع

در صدر اسلام، آگاهی مؤمنان برای حضور در جنگ، فراخوان لشکریان اسلام به سوی جهاد، بسیج عمومی مسلمانان برای جهاد با کفار، تشکیل شورای نظامی و طراحی و برنامه‌ریزی عملیات در مسجد صورت می‌گرفت. مسجد نه تنها نقطه‌ی عزیمت جهاد بلکه نقطه‌ی فرود آن نیز بود. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) پس از بازگشت از جهاد نخست به مسجد می‌رفت و پس از اقامه‌ی دو رکعت نماز به خانه بازمی‌گشت.

۶. مسجد پایگاه بزرگ تمدن و فرهنگ اسلامی

در دوران نبوی، انشاء شعر از سوی ادیبان مسلمان و اصلاح‌هایی که پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) روی آن‌ها انجام می‌داد در مسجد صورت می‌گرفت. محفل ادبی برگرفته از آموزه‌های اسلامی مسجد را به کانون رشد و تعالی ادب دینی بدل کرد. علاوه بر آن، اشتیاق هنرمندان مسلمان برای ثبت ذوق هنر دینی خود در معماری مسجد، خانه‌های خدا را به محل تجلی هنر و تمدن زیبای مسلمانان بدل کرد و اکنون هیچ

پژوهشگری نمی‌تواند، بدون مراجعه به مسجد، هنر اسلامی را مطالعه کند. براین اساس، مسجد همواره پایگاه وحدت دل‌ها برای اسلامی‌کردن فرهنگ جامعه و عامل درک صحیح، تعمیق و رشد فرهنگ اسلامی میان جوامع بوده است.

۷. مسجد عامل بهبود ارتباطات اجتماعی

یکی از کارکردهای مهم مسجد تنظیم، اصلاح و بهبود ارتباطات اجتماعی بوده است؛ زیرا شکل‌گیری دوستی در فضای ملکوتی مسجد و تحکیم وحدت و همدلی افراد محل با حضور در مسجد رقم می‌خورد. آشنایی با یکدیگر در یک صف، سر به سجده‌ی حق نهادن، آشنایی با مشکلات یکدیگر و تلاش برای حل آن‌ها نه تنها پیوندهای عمیق عاطفی را مستحکم می‌کند، بلکه بر فضای کلی مناسبات اجتماعی تأثیری عمیق و نیکو می‌گذارد. همه می‌دانیم که دوست در شکل‌گیری شخصیت آدم و به سعادت رسیدن او، به‌ویژه در دوران جوانی و نوجوانی، تأثیر اساسی دارد. در روایت آمده است که یکی از آثار عادی رفتن به مسجد یافتن دوستی نیکو و الهی است. مسجد حلقه‌ی اتصال خدا با مردم، مردم با مردم و حکومت با مردم است. هم‌اکنون، یکی از مشکلات کنونی جوامع بشری فقدان روابط و مناسبات صحیح اجتماعی است که می‌توان آن را در جوامع اسلامی از طریق مسجد درمان کرد.

۸. مسجد نماد حضور اجتماعی زنان

در عصر بعثت و در محیطی که وجود زن، با دیدگاهی کژاندیشانه، ننگ تلقی می‌شد^{۱۹}، پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) افزون‌براینکه تلاش کردند دیدگاه همگان را تغییر دهند، با فراخواندن زنان به مسجد و توصیه به مردان برای مانع‌نشدن از حضور آنان، نخستین گام‌های فضاسازی برای حضور و مشارکت اجتماعی زنان را برداشتند. استفاده‌ی زنان از تعالیمی که در مسجد ارائه می‌شد و پرسش‌های آنان از پیامبر سطح آگاهی‌شان را افزایش داد، زمینه را برای احقاق حقوق واقعی‌شان فراهم کرد. همچنین، بیعت‌کردن با زنان در مسجد، مشارکت اجتماعی آنان را برای جهانیان آشکار کرد.

^{۱۹}. سوره‌ی نحل، آیه‌ی ۵۸

ضرورت احیای نقش و کارکردهای مسجد

اکنون که جامعه‌ی بشری از تجربه‌ی مکاتب و ایسم‌ها بی‌معنا خسته شده است، همگان به معنویتی حقیقی نیاز دارند؛ حقیقتی که پرسش‌های درونی انسان‌ها را پاسخ بگوید و ارتباط آدمی را با مبدا و مقصد واقعی‌اش روشن کند. اکنون که چهره‌ی کریه فقر، آدم‌کشی، استثمار، استعمار، استحمار در قالب‌های نو همچنان مشکل بزرگ بشر معاصر است، اکنون که اکثر حاکمان جهان زیر لوای شعارهای آزادی و حقوق بشر عدالت را فدای منفعت می‌کنند، اکنون که در ظلمات فضای فرهنگی مبتنی بر سکس و خشونت، بشریت برای یافتن آرامش نیاز دارد که به خویشتن خود برگردد، ضرورت احیای نقش و کارکردهای مختلف مسجد بیش از گذشته محسوس است. بنابراین، احیای کارکردهای عظیم مسجد ضرورتی انسانی است و می‌تواند راه نجات بشر معاصر باشد. از این رو، باید از مسجد با همان کیفیت قبلی و عالی استفاده کرد. مسجد باید مهم‌ترین سنگر حفظ اسلام و انقلاب اسلامی باشد، در خدمت دین و ترویج معارف و فرهنگ غنی اسلام قرار گیرد، پیام‌ها و رهنمودهای حیات‌بخش ائمه‌ی معصوم (علیهم‌السلام) را منتقل کند، سعادت مسلمانان را تأمین کند و اندیشه و فرهنگ مسلمانان را ارتقا دهد.

راهکارهای احیای نقش و کارکردهای مسجد در دوران معاصر

برای احیای مجدد نقش و کارکردهای اساسی مسجد باید در چهار حوزه اقدام‌هایی صورت داد که فقط به آن‌ها اشاره می‌کنیم:

الف: ساماندهی و مدیریت

۱. یکی از مشکلات اساسی کنونی نبود سازمانی واحد برای سرپرستی همه‌ی امور مساجد است؛ زیرا وجود تشکیلات موازی‌ای که هر یک به‌نحوی خود را در امور مساجد مسئول می‌دانند مشکلات بسیاری را ایجاد کرده است. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود ارگان‌هایی مثل سازمان اوقاف، وزارت ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی و بسیج با هماهنگی مرکز رسیدگی به امور مساجد در این مکان مقدس فعالیت کنند.

۲. شورای عالی مساجد تشکیل شود و اعضای آن را این افراد تشکیل دهند: رئیس جمهور، مدیر حوزه‌ی

علمیه قم، وزیر فرهنگ و ارشاد، رئیس سازمان تبلیغات اسلامی، رئیس دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، رئیس شورای سیاست‌گذاری ائمه‌ی جمعه، رئیس سازمان ملی جوانان، رئیس سازمان مساجد و سه تن از ائمه‌ی جماعات موفق و آشنا به مسائل ائمه‌ی جماعات.

۳. ساماندهی و برنامه‌ریزی همه‌جانبه و مدیریت منظم امور مختلف مساجد.

ب: مسئولان و کارگزاران مساجد

۱. تأسیس دانشگاه مسجد برای تربیت کادر مورد نیاز مساجد؛ همچون امام‌جماعت، خادم، مبلغ، موزن و معلم قرآن کریم.

۲. تهیه و تدوین نظام‌گزینشی، آموزشی و خدماتی برای همه‌ی مسئولان و کارگزاران مساجد و ارائه‌ی برنامه‌ای مداوم برای آنان.

۳. تهیه، تنظیم، پیش‌بینی و تأمین بودجه‌ی مناسب برای پرداخت حقوق افرادی که در مساجد کار می‌کنند.

۴. بررسی وضع موجود کارگزاران مسجد، بازنشسته‌کردن کارگزاران پیر و ازکارافتاده و جایگزین‌کردن افراد آموزش‌دیده به جای آنان.

۵. برگزاری اردو، همایش و کارگاه‌های آموزشی مقطعی برای همه‌ی مسئولان و کارگزاران مساجد.

ج: عمران، امور ساختمانی، بهداشت و هزینه‌ی جاری مساجد

۱. تأسیس مساجد متناسب با جمعیت مناطق جدید، ساخت مساجد در راه‌های ارتباطی شهرها و در نظر گرفتن بودجه‌ی منظم و سالانه برای آن‌ها.

۲. توسعه‌ی فضای مساجد متناسب با توسعه‌ی فضای شهرسازی در کشور.

۳. اختصاص بخشی از بودجه‌ی فرهنگی کشور به تأمین هزینه‌های مساجد در مناطق فقیرنشین.

۴. توجه جدی به زیباسازی، نظافت، سرویس‌های بهداشتی، نور، وسایل گرمایشی و سرمایشی و تهیه‌ی مطبوع.

۵. تأمین هزینه‌های جاری؛ همچون آب و برق و گاز به‌ویژه در مناطق فقیرنشین.

د: نهادینه‌کردن نقش و کارکردهای مساجد به‌شکل قانونی

۱. ضرورت تدوین قوانین و آئین‌نامه‌هایی که در آن بخشی از نقش‌های اجتماعی و مدنی به مساجد واگذار می‌شود.

۲. تدوین برنامه‌ی جامع آموزش قرآن در مساجد برای همه‌ی سنین و ایجاد کلاس‌های مختلف علمی در مساجد براساس برنامه‌ای دقیق و متناسب با نیازهای جوانان؛ برای بازگرداندن نقش آموزشی مساجد.
۳. تجهیز کتابخانه‌ها، تشکیل نوارخانه و ارائه‌ی فیلم‌های آموزشی و لوح‌های فشرده‌ی قرآنی و دینی.
۴. تشکیل شورای حل اختلاف در مساجد مرکزی هر محله برای خاتمه‌بخشیدن به اختلافات محلی.
۵. جمع‌آوری کمک‌های نقدی و غیرنقدی و تحت پوشش قراردادن نیازمندان محلی با هماهنگی کمیته‌ی حضرت امام(قدس سره)، بهزیستی، سازمان تأمین اجتماعی.

منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد